

NIKU Tema 50

Fortidens minner i dagens landskap

Status for automatisk fredete kulturminner i
Sortland kommune, Nordland 2013

Alma Elizabeth Thuestad

NORSK INSTITUTT FOR KULTURMINNEFORSKNING

NIKU

Norsk institutt for
kulturminneforskning

Fortidens minner i dagens landskap

Status for automatisk fredete kulturminner i
Sortland kommune, Nordland 2013

Alma Elizabeth Thuestad

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

NIKU har sitt hovedkontor i Oslo og distriktskontorer i Bergen, Oslo (Gamlebyen), Tromsø, Trondheim og Tønsberg.

Publikasjoner

Som selvstendig stiftelse har vi valgt å avslutte tidligere serier og etablerer fra 2003 to nye serier som hver nummereres fra 1 og oppover.

- NIKU Rapport er den rapportering som overleveres oppdragsgiver etter fullført prosjekt. Serien kan ha begrenset opplag og distribusjon.
- NIKU Tema omfatter det vide spekter av kulturminnefaglige områder som instituttet arbeider med og henvender seg i hovedsak til forsknings- og fagmiljøer samt forvaltning.

Thuestad, Alma Elizabeth. 2014. Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland 2013.

NIKU Tema 50. 20 sider.

Tromsø, mars 2014

NIKU Tema 50

ISSN 1503-4909

ISBN 978-82-8101-211-0 (trykt)

ISBN 978-82-8101-212-7 (elektronisk)

Rettighetshaver ©: Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU

Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

Redaksjon: Kirsten Kolsberg

Design og grafisk produksjon: Fladby as

Opplag: 200

Trykk: www.fladby.no

Trykt på miljøpapir

Publikasjonen er også tilgjengelig som pdf-fil på www.niku.no

Kontaktadresse:

NIKU

Storgata 2,

Postboks 736 Sentrum

N-0105 Oslo

Tlf.: 23 35 50 00

Faks: 23 35 50 01

www.niku.no

Prosjektnr.: 15621052

Oppdragsgiver: Riksantikvaren

Tilgjengelighet: Åpen

Ansvarlig signatur: Inge Lindblom

Sammendrag

Thuestad, Alma Elizabeth. 2014. Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland 2013. NIKU Tema 50. 20 sider.

Rapporten beskriver omfang av tap av og skader påført 213 automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland i perioden 2008-2013. Kontrollregistreringen omfatter kulturminner registrert i 1976 i forbindelse med utarbeidelse av økonomisk kartverk for Sortland. Kulturminnenes tilstand, arealbruk i områdene hvor kulturminnene ligger og kartfestings kvaliteten er dokumentert. I de tilfeller hvor de kontrollerte kulturminnene er skadet eller fjernet er det identifisert hva som har forårsaket dette. Registreringen er utført i henhold til Norsk Standard; «NS 9450 Automatisk fredete kulturminner. Registrering av tap og skade. Norsk Standard 1. utgave».

Sortland kommune ble kontrollregistrert for første gang i 2003, for andre gang i 2008 og for tredje gang i 2013. De periodiske kontrollregistreringene gjør det mulig å se endringer for kulturminner, i arealbruk og i trusselbilde over en periode på 37 år. Resultatene fra kontrollen i 2013 viser at ett kulturminne er tapt uten forutgående arkeologisk undersøkelse og tre kulturminner er skadet. I tillegg ble åtte kulturminner ikke gjenfunnet i 2013.

Jordbruksvirksomhet var den viktigste taps- og skadeårsaken i perioden 2008-2013, noe det også var ved kontrollene i 2003 og 2008. Ettersom mange kulturminner ligger i områder hvor det fremdeles er aktiv jordbruks- og beitevirksomhet, er det grunnlag for å anta at også fremtidige kontroller vil vise at jordbruk er en viktig årsak til skade på eller tap av kulturminneverdier i Sortland.

Omlagginger i jordbruket har imidlertid medført arealbruksendring, og en tiltagende gjengroing preger i dag både jordbruksarealer som er lagt brakk og utmarksområder som nå i liten grad brukes til beite. Kontrollregistreringene har vist at gjengroing er en betydelig trussel mot kulturminnene i Sortland og det forventes at gjengroing også i årene fremover vil true kommunens kulturminner.

Oppdraget er utført på bestilling av Riksantikvaren som ønsker en kartlegging av årsakene til at den registrerte kulturminnebestanden desimeres.

Emneord: kulturminne – fredet – overvåking – kontroll – tilstand – tap – skade – Sortland – Nordland

Abstract

Thuestad, Alma Elizabeth. 2014. Prehistoric sites and monuments in present-day landscape. A report on the state of preservation of protected monuments in the municipality of Sortland, Nordland County, anno 2013. NIKU Tema 50. 20 pages. In Norwegian.

This report describes the nature and extent of damage inflicted on 213 protected cultural heritage sites in Sortland municipality in Nordland County between 2008 and 2013. The surveyed cultural heritage sites are among those originally surveyed in 1976 in connection with the publication of the Norwegian Land Use Maps for Sortland municipality. The monitoring survey investigates the state of the sites, land use in the area surrounding the sites as well as the cause of damage to or destruction of cultural heritage sites.

The initial monitoring survey in Sortland was undertaken in 2003, a second one in 2008 and a third survey in 2013. By combining the three sets of information, it has been possible to produce a comprehensive assessment of how the cultural heritage sites have fared since the original survey in 1976. The monitoring survey in 2013 showed that in the five years since the second survey in 2008, one site had been destroyed and three had suffered some kind of damage. Additional eight sites were not rediscovered.

Agricultural activities were the main cause of loss or damage in period 2008-2013. Agriculture was also the main cause in 2003 and 2008. As a good number of cultural heritage sites are located in areas that are still primarily agricultural, and it is probably agricultural activities that also in the future will be a threat to cultural heritage. The agricultural industry, and consequently land use, has undergone changes since the cultural heritage sites were originally surveyed. Vegetation encroachment has shown to be a significant threat to the cultural heritage in Sortland and is expected to continue to threaten cultural heritage sites.

The three surveys concerning the problem of monument attrition are a part of a nationwide investigation, initiated and funded by the Norwegian Directorate for Cultural Heritage.

Keywords: cultural heritage site – protected – monitoring survey – loss – damage – condition – Sortland – Nordland

Forord

Periodiske kontrollregistreringer av tap og skade er et ledd i Riksantikvarens overvåking av automatisk fredete kulturminner. Feltarbeidet i Sortland kommune, Nordland ble utført i perioden 02.09-06.09 2013 av May-Liss Bøe Sollund (NIKU) og Alma Elizabeth Thuestad (NIKU). Prosjektleder for kontrollregistreringene er May-Liss Bøe Sollund.

Tromsø mars 2014

Alma Elizabeth Thuestad

Innhold

Sammendrag	3
Abstract	3
Forord.....	4
1 Innledning	5
2 Bakgrunn	5
3 Hovedresultater	6
4 Presentasjon av området.....	7
4.1 Sortland kommune, Nordland	7
4.2 Tidligere registreringer	7
5 Kvalitetsvurdering av tidligere registreringer	8
6 Resultat av kontrollen.....	8
6.1 Tilstandsendring i perioden 2008-2013	8
6.2 Areal og arealbruksendring	10
6.3 Fornminner som er berørt av tiltak i perioden 2008-2013.....	11
6.4 Tiltak som har forårsaket skade eller fjerning av fornminner i perioden 2008-2013	14
6.5 Utviklingen 1976 - 2003 - 2008 - 2013	14
7 Tendenser i trusselbildet.....	17
8 Konklusjon.....	17
9 Kilder	18

Vedlegg

1 Innledning

Kulturminner i Norge har vært underlagt juridisk vern siden 13. juni 1905, da «Lov om Fredning og Bevaring af Fortidslevninger» ble vedtatt. Denne loven er senere endret og revidert, senest i 2003, i takt med samfunnsendringer og erkjennelsen av nye kulturminnetyper. Bakgrunnen for fredningsloven av 1905 var først og fremst å beskytte gjenstandsmaterialet i kulturminner mot ikke-faglig utgraving. Senere er kulturminner som landskapselement blitt viktigere. Dette fremgår også av Kulturminneloven av 1978 § 19, der det slås fast at departementet kan frede et område omkring et kulturminne så langt det er nødvendig for å bevare virkningen av kulturminnet i landskapet. Ulike tiltak som utbygging og nydyrking har gjennom tidene likevel ført til at svært mange kulturminner er skadet eller fjernet. Dette har i stor grad også skjedd etter 1905, til tross for lovgivningen.

2 Bakgrunn

Kontrollregistreringen er gjennomført av Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) etter bestilling fra Riksantikvaren. Prosjektet «Kontrollregistrering av automatisk fredete kulturminner (forminner)» ble igangsatt i 1997 med fokus på desimeringshastigheten av automatisk fredete kulturminner i Norge. Formålet med dette overvåkingsprosjektet er å frembringe en oversikt over utviklingen med hensyn til tap av og skade på kulturminner, samt å finne frem til årsakene for tap og skader. Fra 2001 har prosjektet vært en del av Riksantikvarens miljøovervåkingsvirksomhet.

Overvåkingen gjennomføres i henhold til nasjonalt resultatmål 1:

«Det årlige tap av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall, skal minimeres. Innen 2020 skal tapet ikke overstige 0,5 % årlig» (St.meld.nr. 26 2006-2007).

Resultatene fra kontrollregistreringene brukes til rapportering til det miljøvernpolitiske resultatområdet «Bevaring og bruk av kulturminner».

Overvåkingsprosjektet omfatter 16 kommuner hvor automatisk fredete kulturminner kontrolleres hvert femte år. Kontrollkommunene er: Skien, Telemark; Trondheim, Sør-Trøndelag; Tromsø, Troms; Grong, Nord-Trøndelag; Nord-Aurdal, Oppland; Fræna, Møre og Romsdal; Guovdageainnu/Kautokeino, Finnmark; Eidskog, Hedmark; Saltdal, Nordland; Sandnes, Rogaland; Skjåk, Oppland; Bømlø, Hordaland; Horten, Vestfold; Lillesand, Aust-Agder; Sortland, Nordland og Sarpsborg, Østfold. NIKU har gjennomført to kontrollregistreringsrunder og er nå i gang med tredje omdrev som avsluttes i 2014.

Det er publisert rapporter for alle gjennomførte kontrollregistreringer. Samtlige rapporter er tilgjengelige og kan lastes ned som pdf-filer fra www.niku.no. Videre er det publisert to artikler med utgangspunkt i resultater fra kontrollregistreringene (Sollund 2008 og Sollund & Holm-Olsen 2013).

3 Hovedresultater

Kontrollregistreringen i 2013 omfattet kommunene Bømlo i Hordaland, Horten i Vestfold, Lillesand i Aust-Agder og Sortland i Nordland. Resultatene for tredje kontrollregistreringsrunde er som følger (figur 1 og 2):

Bømlo, Hordaland	Kontroll av 244 fornminner, registrert i 1987, kontrollert i 2003 og 2008
Horten, Vestfold	Kontroll av 107 fornminner, registrert i 1976, kontrollert i 2003 og 2008
Lillesand, Aust-Agder	Kontroll av 202 fornminner, registrert i 1980, kontrollert i 2003 og 2008
Sortland, Nordland	Kontroll av 213 fornminner, registrert i 1976, kontrollert i 2003 og 2008

Figur 2. Gjennomsnittlig årlig tapte og skadete fornminner i de fire kommunene som ble kontrollregistrert i 2013.

Sum pr. år tap og skade, gjennomsnitt

Kommune	Periode	Prosent
Bømlo	2008-2013	0,66
Horten	2008-2013	0,19
Lillesand	2008-2013	1,58
Sortland	2008-2013	0,37

Tap pr. år, gjennomsnitt

Kommune	Periode	Antall	Prosent
Bømlo	2008-2013	0	0
Horten	2008-2013	0	0
Lillesand	2008-2013	0	0
Sortland	2008-2013	0,2	0,09

Skade pr. år, gjennomsnitt

Kommune	Periode	Antall	Prosent
Bømlo	2008-2013	1,6	0,66
Horten	2008-2013	0,2	0,19
Lillesand	2008-2013	3,2	1,58
Sortland	2008-2013	0,6	0,28

4 Presentasjon av området

4.1 Sortland kommune, Nordland

Sortland kommune i Nordland fylke, Vesterålen, omfatter områder på vestsiden av Hinnøya (453 km²) og østsiden av Langøya (266 km²) (Store norske leksikon 2014). Landskapet er oppskåret av fjorder, med både åpne, forholdsvis flate områder og fjellområder. Hinnøy-delen er mest berglendt, og fjellene når her opp i 800-1000 moh. med Møysalen (1262 moh.) som det høyeste. Hele 31 % av kommunens arealer ligger imidlertid under 60 moh. Store deler av bosetningen, både i dag og tidligere tider, er lokalisert til disse lavereliggende områdene. Brorparten av befolkningen bor på Langøya, mange i tilknytning til Sortland by. Folketallet har økt i løpet av kontrollregistreringsperioden, fra 9452 i 2003, 9690 i 2008, til 10079 i 2013 (Statistisk sentralbyrå 2014). Sortland er et viktig handelssenter for Vesterålen og næringslivet i Sortland er preget av handel og tjenesteyting. Jordbruk, havbruk og fiske er imidlertid også viktig. Jordbruksvirksomheten domineres av husdyrhold og er særlig utbredt på Langøya. Kommunen har også noe industri, deriblant næringsmiddelindustri (hermetikk- og sildeoljefabrikk, produksjon av marine oljer) og flere mekaniske verksteder.

4.2 Tidligere registreringer

Den første systematiske registreringen etter kulturminner i Sortland kommune ble gjennomført av daværende bestyrer ved Tromsø Museums historisk-antikvarisk avdeling, Th. Winther, i 1875. Winther registrerte 130 gravhauger og røyser og beskriver gårdene langs Sortlandssundet som noen av de rikeste kulturminneområdene han hadde sett i Nord-Norge. Han påpekte også at et stort antall gravhauger var fjernet grunnet jordbruksvirksomhet (Winther 1875: 118).

I forbindelse med opprettelsen av økonomisk kartverk (ØK) ble det satt i gang en systematisk landsomfattende registrering av kulturminner. Registreringene i Sortland ble gjennomført i 1976, omkring 100 år etter Winthers første registreringer. Det ble registrert 230 enkeltminner fordelt på 172 kartfestede kulturminnelokaliteter. Gravhauger og gravrøyser utgjorde den klart største kulturminnekategorien. Øvrige kulturminnetyper var bl.a. hustufter, gammetufter, nausttufter, fangstgroper og boplasser. Av de 230 enkeltminnene hadde 125 (54 %) større eller mindre skader i 1976 (Holm-Olsen 2004: 7). ØK-registreringene

Figur 3. Rundroys (ID 7898) fra jernalder på Reinsnes på Hinnøysiden av Sortlandssundet. Foto: Alma E. Thuestad, 2013.

i 1976 omfattet ikke de veiløse områdene på vestsiden av Eidsfjorden, vest i kommunen. Eline Holdø gjennomførte i 2001-2002 registreringer i disse områdene i forbindelse med sin hovedfagsoppgave (Holdø 2004). Nordland fylkeskommune og Sámediggi / Sametinget har også foretatt registreringer på vestsiden av Eidsfjorden.

Den første kontrollregistreringen av automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune fant sted i 2003. De samme lokalitetene er utgangspunkt for kontrollene i 2008 og 2013.

5 Kvalitetsvurdering av tidligere registreringer

Kontrollregistreringene i Sortland kommune er utført i tre omganger med ulikheter i både datagrunnlag og dataverktøy. Utgangspunktet for første kontroll var ØK-kart for kommunen samt utskrifter fra Fornminneregisteret (den tids kulturminneregister). GPS ble brukt for å kontrollere kulturminnernes kartavmerking. I 2008 bidro generell teknologisk utvikling og utvikling av digitale system til at digitalt kartgrunnlag og digitale kulturminnedata ble benyttet under kontrollene. Det var da også lett gjennomførbart å registrere geometri for alle enkeltminner og legge disse inn i Askeladden med egen enkeltminne-ID.

Under kontrollregistreringen i 2008 ble alle enkeltminner målt inn som flater ved hjelp av en feltdatasamler og GPS. Feltutstyret som brukes er forbedret etter den tid, og alle avmerkinger ble kontrollert ved årets kontroll. Det ble benyttet en Trimble TDS Nomad, samt en Altus APS-3 GPS mottager med Cpos. Programvaren som er benyttet er ESRI ArcPad 10.0. N50 vektordata over Sortland kommune lastet ned fra Norge Digitalt (2013) er benyttet som bakgrunnsdata. Videre er filer med kartfestede kulturminner sjekket ut fra Askeladden (Riksantikvaren 2013) benyttet som grunnlagsdata for selve kontrollregistreringen. Riksantikvarens standard er fulgt ved at registreringsskjemaet utviklet av Riksantikvaren og Sør-Trøndelag fylkeskommune er benyttet ved kontrollen.

Ved første kontrollregistrering i 2003 ble det utarbeidet en tabell med opplysninger om alle kontrollerte kulturminner i kommunen. Tabellen er en oversikt over hvilke kulturminner som kontrolleres og inneholder bl.a. data om kulturminnernes tilstand inklusive en kort beskrivelse av skadebildet for de av kulturminnene som har vært utsatt for inngrep. Videre inneholder tabellen opplysninger om arealkategori i områdene hvor de respektive kulturmin-

nene ligger. Denne tabellen er et godt hjelpemiddel under kontrollregistreringen, og tabellen er videreført og oppdatert i 2008 og 2013.

Gjenfinning av kulturminnelokalitetene bød ikke på problemer. Et fåtall lokaliteter ble ikke gjenfunnet (Vedlegg 1). Flertallet av disse kulturminnene ligger i områder som i dag er svært tilgrodd, noe som vanskeliggjør søk etter kulturminner. Det var, med ett unntak, ikke nødvendig å justere de innmålte flatene. Kvaliteten på kartavmerkingene vurderes å være tilfredsstillende.

6 Resultat av kontrollen

6.1 Tilstandsendring i perioden 2008 – 2013

Det ble kontrollert 213 automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune i 2013. Kulturminnene ble kontrollert med tanke på endring av kulturminnets tilstand, endring av områdets arealbruk og presisjonen til eksisterende kartfesting. Kontrollregistreringen omfattet kulturminner hvis tilstand var uendret eller skadet i 2008. Videre ble alle lokaliteter hvor kulturminner ikke ble gjenfunnet i 2008 også forsøkt oppsøkt. Alle opplysninger samlet inn i felt vedrørende endringer av kulturminnernes tilstand er innarbeidet i Askeladden.

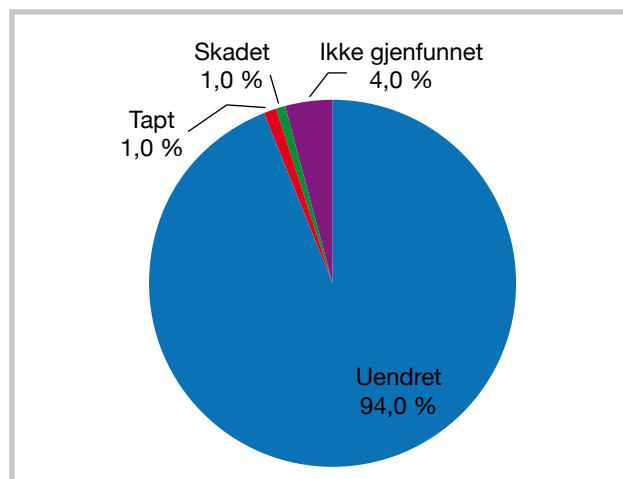
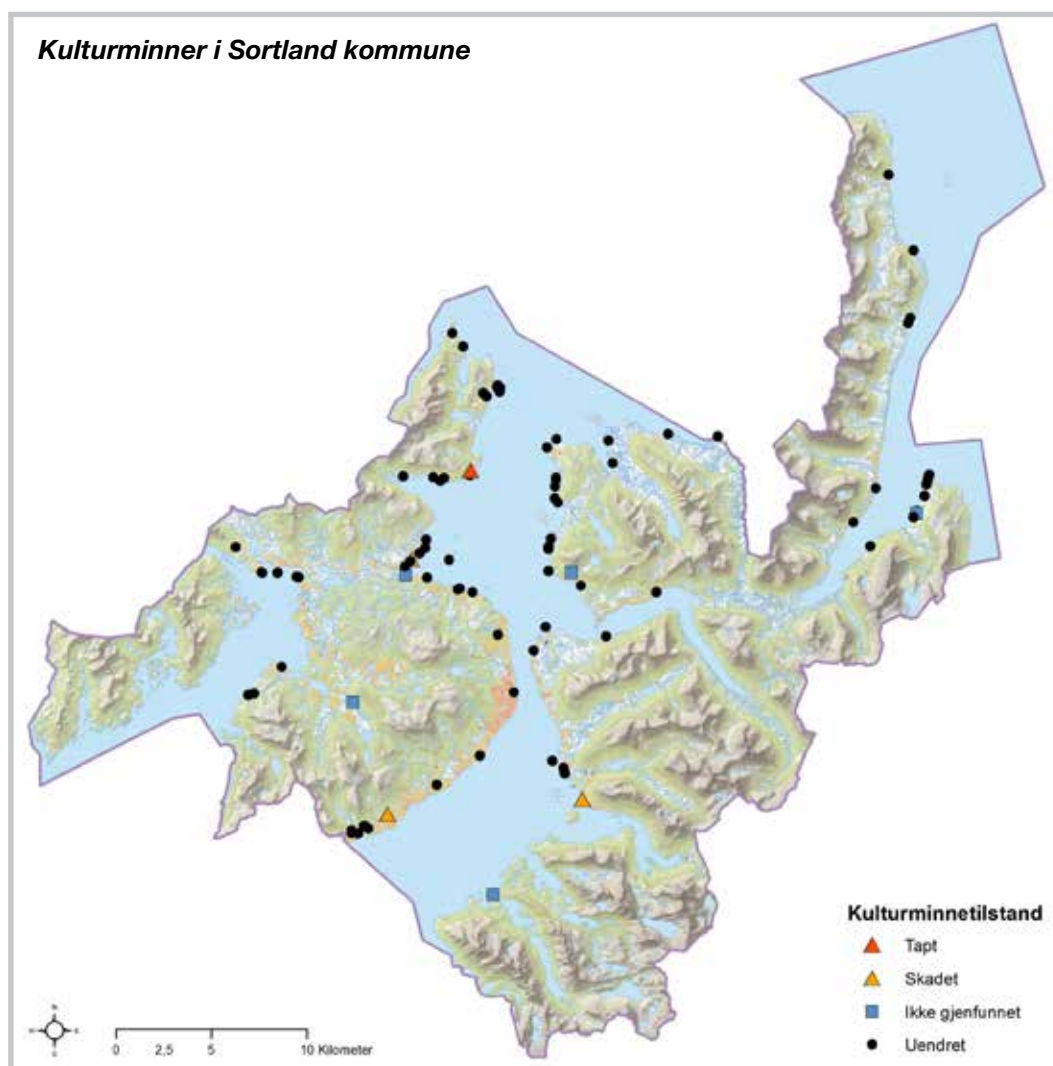
I løpet av de fem årene siden forrige kontroll har 201 kulturminner ikke vært utsatt for fysiske endringer av betydning. Ett kulturminne ble registrert som tapt, mens tre kulturminner har vært utsatt for tiltak som har medført skade i løpet av perioden 2008-2013 (figurene 4 og 5). Åtte kulturminner ble ikke gjenfunnet ved kontrollen.

De 201 kulturminnene som er uendret i kontrollperioden omfatter syv kulturminner som ble vurdert å være visuelt skjemmet. Kulturminnene var tildekket av kvist (hogst-avfall) eller benyttet som lagringsplass for rundballer. Ett kulturminne var delvis tildekket av bygningsmaterialer og stillas.

Figur 4. Tilstand for de kontrollerte kulturminnene per 2013 sett i forhold til tilstanden i 2008.

Kommune	Periode	Samlet antall	Uendret*	Tapt	Skadet	Ikke gjenfunnet
Sortland	2008-2013	213	201	1	3	8

* I Sortland kommune er 7 kulturminner vurdert skjemmet (inkludert i kategorien uendret)

Figur 5. Tilstand for de registrerte forminnene i 2013 sett i forhold til tilstanden i 2008.**Figur 6.** Kartet viser kontrollerte kulturminner i Sortland kommune. Hver lokalitet kan omfatte flere kulturminner. Lokaliteter der minst et kulturminne er tapt, skadet eller ikke gjenfunnet er markert som dette på kartet. Kart: Alma E. Thuestad. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Figur 7. To hustufter (ID 8342) fra steinalder dekket av rundballer. Foto: Alma E. Thuestad, 2013.

6.2 Areal og arealbruksendring

Da de kontrollerte kulturminnene ble registrert i 1976, lå 76 % av kulturminnene i områder karakterisert som dyrket mark eller beitemark. Tabellene (figurene 8 og 9) viser at det har vært en markant nedgang i andelen kulturminner i dyrket mark og beitemark i perioden 1976-2003, mens endringene var mindre markante i perioden 2003-2008. Parallelt har det vært en økning i andelen kulturminner som ligger i brakkmark. Ved siste kontroll i 2013 lå 18 % av kulturminnene i brakkmark, mens kun

1 % gjorde det ved registrering i 1976. For perioden 2008-2013 har det kun vært mindre endringer i forholdet mellom kulturminner i dyrket mark, beitemark og brakkland. I 2013 lå 45 % av kulturminnene i dyrket mark eller beitemark. Ytterligere 6 % lå i områder tilliggende jordbruksarealer. Arealbruk for øvrig har vært forholdsvis stabil og det har kun vært mindre arealbruksendringer. En betydelig andel av kulturminnene ligger i områder som i dag er kategorisert som «marginalområde ved kysten».

Figur 8. Arealbruk og endring i arealbruk i perioden 1976 – 2003 – 2008 – 2013. Tabellen viser antall og andel kulturminner i områder beskrevet som «marginalområde ved kysten», «strandsone», «dyrket mark, åker», «brakkland» og «beitemark».

Arealbruk	Marginalområde ved kysten	Strandsone	Dyrket mark, åker	Brakkland	Beitemark
1976	36 (16 %)	14 (6 %)	82 (36 %)	3 (1 %)	92 (40 %)
2003	36 (16 %)	14 (6 %)	36 (16 %)	28 (12 %)	64 (28 %)
2008	44 (20 %)	2 (1 %)	26 (12 %)	40 (19 %)	73 (34 %)
2013	45 (21 %)	2 (1 %)	27 (13 %)	38 (18 %)	69 (32 %)

Figur 9. Arealbruk og endring i arealbruk i perioden 1976 – 2003 – 2008 – 2013. Tabellen viser antall og andel kulturminner i områder beskrevet som «randvegetasjon», «tun, hage», «skog», «industriområde», «kirkegård» og «grøntområde, offentlig areal».

Arealbruk	Randvegetasjon	Tun, hage	Skog	Industriområde	Kirkegård	Grøntområde, offentlig areal
1976		3 (1 %)				
2003		11 (5 %)		2 (1 %)		
2008	15 (7 %)	11 (5 %)	5 (2 %)			
2013	13 (6 %)	8 (4 %)	8 (4 %)		1 (1 %)	2 (1 %)

6.3 Kulturminner som er berørt av tiltak i perioden 2008 – 2013

Tapte kulturminner

Innenfor denne kategorien regnes bare kulturminner som er ulovlig fjernet. Med ulovlig fjernet menes alle inngrep som har ført til at automatisk fredete kulturminner er totalt fjernet uten at det er søkt om dispensasjon fra Kulturminneloven (jf. Kulturminneloven § 3 og § 8). Innen denne kategorien regnes bare de kulturminnene

som er fullstendig fjernet, og der man ikke kan forvente at eventuelle rester ligger igjen. Kontrollregistreringen i Sortland kommune viste at ett kulturminne har gått tapt i perioden 2008-2013 (vedlegg 1). Dette dreier seg om en hustuft fra steinalder.

Skadete kulturminner – tiltak i kulturminne eller sikringssone

Skade innebærer tiltak som har ført til skade på kulturminnet eller at det er utført inngrep i sikringssonen omkring

Figur 10. Det er registrert en hustuft (ID 57096) fra steinalder som skal ligge i området hvor May-Liss Bøe Sollund står. Det er i dag ikke mulig å gjenfinne spor av tuften og det anses som sannsynlig at den er bortpløyd. Foto: Alma E. Thuestad, 2013.

Figur 11. Gravhaugen (ID 7893-1) ligger i et område hvor det i dag går hester. Det er tydelig slitasje på og omkring haugen, særlig ved vannkaret like til høyre for gravhaugen. Foto: Alma E. Thuestad, 2013.

kulturminnet. Ulovlige tiltak omfatter alle typer inngrep som er egnet til å skade, flytte, forandre eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredete kulturminner (jf. Kulturminnelovens § 3). Ulovlige tiltak i sikringssonen omfatter alle typer inngrep som er utført innenfor fem meter av kulturminnets synlige ytterkant (jf. Kulturminnelovens § 6). Kontrollregistreringen i Sortland kommune

viste at til sammen 3 kulturminner har blitt skadet i tiden etter siste kontroll i 2008 (vedlegg 1). Dette dreier seg om en gårdshaug, en gravhaug og en gravrøys.

Ikke gjenfunnet

Denne kategorien innebærer at kulturminnet ikke kunne gjenfinnes på grunnlag av foreliggende dokumentasjon.

Figur 12. Det er tydelig slitasje og omrotet grunn flere steder på gårdshaugen (ID 57053). Foto: Alma E. Thuestad, 2013.

Figur 13. Det er anlagt en hage delvis inn over gravrøyslokaliteten (ID 67654). Foto: Alma E. Thuestad, 2013.

Til sammen ble 8 kulturminner i Sortland kommune ikke gjenfunnet ved kontrollregistreringen (vedlegg 1). Gjengroing vurderes å være en vesentlig årsak til at flertallet av disse kulturminnene ikke ble funnet. Generelt sett ligger mange av de kontrollerte kulturminnene i områ-

der som er helt grodd til med gressvegetasjon, kratt eller skog. Det er også ved kontrollene i 2003 og 2008 påpekt at en betydelig andel av kulturminnene som ikke ble gjenfunnet lå i gjengrodde områder (Holm-Olsen 2004, Thuestad 2009).

Figur 14. Det er registrert tre gravrøyer i et område som i dag er helt tilgrodd med geitrams og skog. Foto: Alma E. Thuestad, 2013.

6.4 Tiltak som har forårsaket skade eller fjerning av fornminner i perioden 2008 - 2013

Ved kontrollregistreringen ble det lagt vekt på å finne årsakene til at kulturminner var fjernet eller skadet. Betegnelsene for skade- og tapsårsaker følger terminologien i «NS 9450 Automatisk fredete kulturminner. Registrering av tap og skade. Norsk Standard 1. utgave».

Jordbruksskade

Jordbruksskade kan oppstå som følge av bl.a. pløying, dyrking, nydyrking, tildekking, planering, deponering av masse, husdyrhold, opparbeidelse av landbruks- og adkomstveier og lignende. I Sortland kommune er ett kulturminne registrert som tapt og to kulturminner som skadet grunnet jordbruksvirksomhet (vedlegg 1). En hustuft (ID 57096) ligger i dyrket mark og er trolig pløyd bort. Videre er en gårdshaug (ID 57053) og en gravhaug (ID 7893-1) skadet grunnet beitevirksomhet. Jordbruksrelaterte aktiviteter har også bidratt til at flere kulturminner under kontrollen ble vurdert å være skjemmet.

Husbygging og friluftsliv

Denne kategorien omfatter skade som følge av bl.a. nybygging eller utvidelser av boliger, campingplasser, hytteanlegg, hageanlegg, bryggeanlegg, garasjer, uthus, veiplaneringer (adkomstveier) og aktiviteter i forbindelse med friluftsliv. En gravrøys (ID 67654) er skadet som følge av aktiviteter tilknyttet husbygging og friluftsliv. Ett kulturminne ble i tillegg vurdert å være skjemmet.

Figur 15. Antall tapte kulturminner fordelt på skadeårsak.

Kommune	Periode	Jordbruk
Sortland	2008-2013	1

Figur 16. Antall skadete kulturminner fordelt på skadeårsak.

Kommune	Periode	Jordbruk	Husbygging og friluftsliv
Sortland	2008-2013	2	1

6.5 Utviklingen 1976 - 2003 – 2008 - 2013

De første kulturminneregistreringene i Sortland ble gjennomført i 1875, og jordbruksvirksomhet ble allerede da utpekt som en trussel for kulturminner i kommunen (Winther 1875). Sortland kommune ble registrert i forbindelse med økonomisk kartverk i 1976 og jordbruk var da en viktig årsak til det som ble dokumentert av tap og skade på kulturminner. Videre har de tre kontrollregistreringsrundene vist at jordbruk fremdeles utgjør en betydelig trussel mot kommunens kulturminner. I perioden 1976 – 2003 forårsaket jordbruk tap av 12 av totalt 14 tapte kulturminner og skader på 14 av totalt 25 skadete kulturminner (Holm-Olsen 2004). Ved kontrollen i 2008 hadde jordbruksvirksomhet alene eller jordbruk i kombinasjon med andre skadeårsaker medført tap eller skade på henholdsvis to av totalt tre tapte kulturminner og 29 av totalt 31 skadete kulturminner (Thuestad 2009). Jordbruk var igjen den viktigste årsaken til tap og skade av kulturminner ved siste kontroll i 2013 (figurene 15 og 16). En gjennomgang av resultatene fra alle kontrollregistreringene viser at tap og skade grunnet jordbruksvirksomhet i stor grad er knyttet til lokaliteter som også var skadet ved opprinnelig registrering og/eller tidligere kontroller.

Ut over jordbruk er det utbygging for bolig- og fritidsformål (husbygging og friluftsliv) som går igjen som en viktig taps- og skadeårsak. Sett samlet er ett kulturminne tapt og til sammen ni av de kontrollerte kulturminnene beskrevet som skadet av denne grunn i årene etter 1976. Ved de to første kontrollene hadde også materialuttak og bygg og anlegg en negativ innvirkning på kulturminner (Holm-Olsen 2004, Thuestad 2009).

Ved kontroll av kulturminner er det som regel vanskelig å dokumentere når de ulike tiltakene som har påført skade, har funnet sted. Det er derfor ikke mulig å gi eksakte tall per år for hvor mange kulturminner som har vært berørt av tiltak. Tidsrommet mellom første og andre gangs kontrollregistrering er fem år. For at tallene skal ha utsagnsverdi og kunne brukes i forbindelse med overvåkingsprosjekter, har vi laget et estimat som beregner gjennomsnittlige tall for årlige skader på kulturminnene i Sortland.

Figur 17. Gjennomsnittlige tall for årlig tap av kulturminner fordelt på tapsårsak.

Kommune	Periode	Jordbruk	Husbygging, friluft	Bygg, anlegg	Materialuttak	Sum
Sortland	1976-2003	0,44		0,04	0,04	0,52
	2003-2008	0,4	0,2			0,6
	2008-2013	0,2				0,2

Figur 18. Gjennomsnittlige tall for årlig skade på kulturminner fordelt på skadeårsak.

Kommune	Periode	Jordbruk	Husbygging, friluft	Bygg, anlegg	Materialuttak	Sammensatt	Sum
Sortland	1976-2003	0,52	0,25	0,04	0,04	0,07	0,92
	2003-2008	4,2	0,2	0,2		1,6	6,2
	2008-2013	0,4	0,2				0,6

Figur 19. Prosentvis årlig tap innenfor de ulike tiltakstypene.

Kommune	Periode	Jordbruk	Husbygging, friluft	Bygg, anlegg	Materialuttak	Sum
Sortland	1976-2003	0,19 %		0,02 %	0,02 %	0,23 %
	2003-2008	0,2 %	0,1 %			0,3 %
	2008-2013	0,1 %				0,1 %

Figur 20. Prosentvis årlig skade innenfor de ulike tiltakstypene.

Kommune	Periode	Jordbruk	Husbygging, friluft	Bygg, anlegg	Materialuttak	Sammensatt	Sum
Sortland	1976-2003	0,22 %	0,11 %	0,02 %	0,02 %	0,03 %	0,4 %
	2003-2008	1,9 %	0,1 %	0,1 %		0,7 %	2,8 %
	2008-2013	0,2 %	0,1 %				0,3 %

Ser man samlet på utviklingen siden 1976 og frem til i dag viser kontrollregistreringene at det har vært en nedgang i gjennomsnittlig årlig tap av kulturminner (figurene 17 og 19). Denne tendensen har vært tydeligst de siste årene. Med tanke på nasjonalt resultatmål 1 (St. meld.nr. 26 2006-2007) er dette en positiv utvikling ettersom gjennomsnittlig årlig tap i Sortland kommune er lavere enn 0,5 %.

Skadefrekvensen for samme periode viser langt større variasjon. Tallene for prosentvis årlig skade (figur 20) viser at det var en relativt stabil skadefrekvens i periodene 1976-2003 og 2008-2013, mens det for årene 2003-2008 var en markert økning i skadete kulturminner. Den årlige gjennomsnittlige skadefrekvensen for siste kontrollperiode var noe lavere enn for første. Det er imidlertid vanskelig å si at dette er en utviklingstendens. Mange av kulturminnene ligger i områder hvor det drives

aktivt jordbruk og kontrollregistreringene har vist at slike kulturminner ligger utsatt til.

Det har skjedd store endringer i arealbruken i Sortland siden registreringene for økonomisk kartverk i 1976. Jordbruk sysselsetter enda mange, særlig i områder utenfor kommunens tettsteder. Jordbruksvirksomhet spiller likevel en mindre viktig rolle i kommunens næringsliv enn da kulturminnene ble registrert. Dette gjenspeiles av endringene i arealbruken i områdene hvor de kontrollerte kulturminnene ligger. Det har vært en forholdsvis stor nedgang i antall kulturminner lokalisert i dyrket mark, åker og beitemark. Parallelt har det blitt registrert en økning i antall kulturminner i brakkland og i områder i tilknytning til dyrket mark (randvegetasjon). Endringene var tydeligst ved første kontroll i 2003, men det har også vært registrert en del endringer ved de to siste kontrollene (figurene 8 og 9). Det har bl.a. vært en økning i kulturmin-

Figur 21. May-Liss Bøe Sollund står på en gravhaug (ID 27739-2) som er 7 meter i diameter og inntil 1,2 meter høy. Gravhaugen er i dag i ferd med å gro til. Foto: Alma E. Thuestad, 2013.

ner i marginalområder ved sjøen og i skogsområder. Dette er områder som i dag i liten eller mindre grad brukes som beiteområder og som derfor er i ferd med å gro til eller har grodd helt til. Gjengroing av kulturminnelokaliteter var tydelig ved forrige kontrollregistrering (Thuestad 2009), en utvikling som ble bekreftet under siste kontroll i 2013. Et antall kulturminner er nå så overgrodd at de er svært vanskelige å oppdage.

7 Tendenser i trusselbildet

Resultatene fra de tre kontrollregistreringene i Sortland kommune viser at det har vært variasjoner med hensyn til taps- og skadetall (figurene 17-20), men også at det samtidig har vært et forholdsvis stabilt trusselbilde med hensyn til årsak. Antall tapte og skadete kulturminner gikk markant opp i perioden 2003-2008 sammenlignet med første kontrollperiode. Denne økningen var særlig tilknyttet en markant økning i antall skadete kulturminner. Ved siste kontroll var taps- og skadefrekvensen imidlertid lavere enn for første periode. Jordbruksvirksomhet har gjennomgående vært den viktigste årsaken til tap av eller skade på kulturminner. Kontrollregistreringene sett samlet har vist en tendens til at skadete kulturminner er utsatt for ytterligere skade inntil de forsvinner helt (Sollund 2008). Jordbruk er fremdeles en viktig næringsvei i kommunen, og ettersom mange av kulturminnene som omfattes av kontrollregistreringen ligger i dyrket mark eller beitemark kan det sannsynliggjøres at mange ligger utsatt til med tanke på skade, ytterligere skade og til slutt tap.

Arealbruken i Sortland har endret seg siden registreringene for økonomisk kartverk. Til tross for at jordbruk fremdeles sysselsetter mange har det vært registrert en klar nedgang i kulturminnelokaliteter som ligger i arealer hvor det drives aktivt jordbruk (figur 8). En tiltagende gjengroing preger i dag både jordbruksarealer som er lagt brakk og utmarksområder som i mindre grad enn tidligere brukes til beite. Inger Marie Holm-Olsen (2004) pekte allerede etter første kontrollregistrering på gjengroing som en betydelig trussel mot Sortlands kulturminner. Kontrollene i 2003 og 2008 viste at mange av kulturminnene som da ikke ble gjenfunnet skulle ligge i områder som var gjengrodd (Holm-Olsen 2004, Thuestad 2009). Også i 2013 medførte gjengroing betydelige vanskeligheter i forhold til å gjenfinne kulturminner. Jordbruksvirksomhet er, som nevnt, en kjent trussel mot kulturminner, men omleggingene i jordbruket de siste tiårene er samtidig en medvirkende faktor til den stadig tiltagende gjengroingen som på sikt trolig er en like betydelig trussel mot kulturminnene i Sortland.

8 Konklusjon

Ved kontrollregistreringen i 2013 ble 213 kulturminner i Sortland kommune oppsøkt. Undersøkelsen omfattet kulturminner som også ble kontrollert i 2003 og 2008, da kulturminner som ved disse kontrollene ble registrert som uendret, skadet eller ikke gjenfunnet.

De tre kontrollregistreringene viser variasjoner med hensyn til taps- og skadetall. Den prosentvise årlige skaden på og tapet av kulturminner i perioden 2003 – 2008 var høyere enn for årene 1976 – 2003 og 2008-2013. Økningen i andre kontrollperiode var særlig tilknyttet en økning i skade på kulturminner. Taps- og skadetallet for siste kontrollperiode er imidlertid lavere enn for perioden 1976 – 2003. Ut over generelle tendenser i trusselbildet med hensyn til årsaker til skade og tap, gjør disse variasjonene det vanskelig å komme med sikre spådommer omkring den videre utviklingen i Sortland sett i forhold til nasjonalt delmål 1 (se kapittel 2). Jordbruk har vært og er fremdeles en betydelig trussel mot kulturminner. Ettersom mange kulturminner ligger i områder hvor det fremdeles er aktiv jordbruks- og beitevirksomhet, er det grunnlag for å anta at også fremtidige kontroller vil vise at jordbruk er en viktig årsak til skade på eller tap av kulturminneverdier. De tre kontrollregistreringene har også vist at gjengroing er en betydelig trussel. Utviklingstendensene viser at gjengroing også i årene fremover kan forventes å være en trussel mot kommunens kulturminner.

9 Kilder

Holdø, Eline 2004: Samer og bumenn i Vesterålen: en analyse av problemer ved arkeologisk forskning på etnisitet. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø

Holm-Olsen, Inger Marie 2004: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland 2003. NIKU Tema 11

Lov om kulturminner [kulturminneloven] av 1978: www.lovdatabank.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50 [besøkt 09.02. 2014].

Norge Digitalt 2013: www.norgedigitalt.no [besøkt 09.02. 2014].

Riksantikvaren 2013: Askeladden <https://askeladden.ra.no/Askeladden/Pages/LoginPage.aspx?ReturnUrl=%2faskeladden%2f> [besøkt 09.02. 2014].

Sollund, May-Liss Bøe, 2008: Fornminner i fare – til alle tider. *Viking 2008*, s 179-193. Oslo.

Sollund, May-Liss Bøe and Holm-Olsen, Inger-Marie 2013: Monitoring Cultural Heritage in a Long-term Project. The Norwegian Sequential Monitoring Programme. *Conservation and Management of Archaeological Sites* 2013; Volum 15 (2). S. 137-151

Statistisk sentralbyrå 2014. Folkemengd og kvartalsvise befolkningsendringar.

<https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/save-selections.asp> [besøkt 16.01.14]

Store norske leksikon 2014: Sortland. www.snl.no/Sortland [besøkt 16.01.14]

St. meld.nr. 26 2006-2007: Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand. Det kongelige miljøverndepartementet

Thuestad, Alma 2009. Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland 2008. NIKU Tema 29

Winther, Th. 1875: Arkæologiske Undersøgelser i Nordlands og Tromsø amter i 1875. Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetning 1875, 111-179.

Vedlegg

Sortland kommune 2013. Kulturminner som er tapt, skadet, skjemmet eller ikke gjenfunnet etter andre kontrollregistrering i 2008.

Id-nr	Kategori	Tilstand 2013	Endringsårsak 2013	Merknad
57069-1	Hustuft	Tapt	Jordbruk	Pløyd bort
7893-1	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Beitevirksomhet (hest). Vegetasjonsdekket er delvis borte og overflaten er omrotet
57053-1	Gårdshaug	Skadet	Jordbruk	Beitevirksomhet (storfe). Vegetasjonsdekket er stedvis borte og overflaten er omrotet
67654-1	Gravrøys	Skadet	Husbygging og friluftsliv	Hage er opparbeidet i sikringszone
4605-1	Gammetuft	Skjemmet		Hogstavfall er deponert i sikringssonen
8342-1	Hustuft	Skjemmet		Rundballer dekker delvis tuften
8342-2	Hustuft	Skjemmet		Rundballer dekker delvis tuften
27755-1	Gravhaug	Skjemmet		Stillas, gamle takplater er lagt på haugen
57083-1	Gammetuft	Skjemmet		Hogstavfall er deponert på og omkring tuften
57083-2	Gammetuft	Skjemmet		Hogstavfall er deponert på og omkring tuften
67672-1	Gårdshaug	Skjemmet		Rundballer ligger på gårdshaugen
13958-1	Boplass	Ikke gjenfunnet		
37688-1	Gravrøys	Ikke gjenfunnet		
37688-2	Gravrøys	Ikke gjenfunnet		
37688-3	Gravrøys	Ikke gjenfunnet		
47725-1	Gravrøys	Ikke gjenfunnet		
57083-7	Hustuft	Ikke gjenfunnet		
57083-8	Hustuft	Ikke gjenfunnet		
59419-1	Gravhaug	Ikke gjenfunnet		

NIKU Tema 50

ISSN 1503-4909

ISBN 978-82-8101-211-0 (trykt)

ISBN 978-82-8101-212-7 (elektronisk)

NIKU Hovedkontor
Storgata 2,
Postboks 736 Sentrum
N-0105 Oslo
Tlf.: 23 35 50 00
Faks: 23 35 50 01
Internett: www.niku.no